

Memlûk Kaynaklarında Halîcu Kostantıniyye ve Kâli Boli Kavramları

Kürşat SOLAK*

Özet

Memlûk Devleti 1250 yılı ile 1517 yılları arasında Mısır ve Suriye'de hüküm sürmüştür. Bu dönemde yazılan tarihî ve coğrafî eserler Anadolu'dan ve başka coğrafyalardan haber vermektedir. Bu münasebetle Memlûk kaynaklarında Anadolu ile ilgili bilgiler ve kavramlar karşımıza çıkar.

Anahtar Kelimeler: Memlûkler, Gelibolu, Memlûk Kaynaklar, İstanbul

The Concepts of Halicu Kostantıniyye And Kâli Boli in the Mamluk Sources

Abstract

Mamluk State which reigned in Egypt and Syria between the years 1250 and 1517. The historical and geographical recourses which were written at Mamluk period tell us informations about Anatolia and other zones. Therefore we meet informations and terms about Anatolia at Mamluk recourses.

Keywords: Mamluks, Gallipoli, Mamluk Sources, İstanbul

13. asır ortasından 16. asır başlarına kadar Mısır ve Suriye'de yaşanan Memlûkler dönemi, İslam tarih yazıcılığının en zengin halkalarından birini teşkil eder. Bu dönemde kaleme alınan eserler genel tarih mahiyeti göstermelerinin yanı sıra müelliflerin kendi devrini ya da devirlerinin sultanını anlattıkları da görülür. Memlûk

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; kursat.solak@hotmail.com

müellifleri Mısır ve Suriye tarihini merkeze koyarlarken kendi coğrafyaları ile ilgili olan siyasi teşekküller ve bölgelerle ilgili olarak da kayıt düşerler. Bununla beraber aradaki mesafenin artması ve ele alınan mıntıkanın çevresi ile kıyaslandığında daha dar bir alan teşkil etmesi, verilen malumatın ve ayrıntının azalmasına sebep olur. Yine mezkûr döneme ait coğrafya bilgisinin ve Memlûk müelliflerinin coğrafya bilgisinin çok fazla olduğu söylenemez. Nitekim Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* adlı eserinde Memlûkler döneminde yaşamış 47 müelliften ayrı ayrı bahseder. Bu meyanda müellif Muhammed ez-Zehebî'nin (ö. 1347) 148'i tarih konusunda olmak üzere 235 eseri vardır bilgisini verir. Bu durumda ilgili dönemde üretilen eser sayısı yüzlerce olmaktadır. ez-Zehebî'nin söz konusu çalışmaları, muhtelif konular içermektedir. Bununla beraber coğrafyaya dair eseri bulunmamaktadır. Esasen bu dönemde doğrudan ya da kayda değer içerikle coğrafya ile alakalı eser sayısı ise yedi-sekiz ile sınırlı kalmaktadır.¹

Çalışmamızda Memlûk dönemine çağdaş müelliflerden, İbn Saîd el-Mağribî (ö.1286), el-Himyerî (ö.1327), en-Nuveyrî (ö. 1332), el-Ömerî (ö.1348), Ebu'l-Fidâ (ö. 1331), İbn el-Verdî (ö. 1349), İbn Keşîr (ö.1373), İbn Haldun (ö. 1406), el-Kalkaşandî (ö.1418), el-Makrîzî (ö. 1441), İbn Hacer el-Askalanî (ö. 1449), İbn Arabşah (ö. 1450), İbn Tagrîberdî (ö.1470) ve es-Sehavî (ö. 1497) kaynak olarak kullandığımız müellifler olmuştur.

Memlûk çağına yakın olmak üzere, Eyyûbîler döneminde önemli bir coğrafya eseri ortaya koymuş olan ve Memlûk ulemasına kaynak teşkil eden Yakut el-Hamavî (ö. 1229), daha önceki asırlara ait olmak üzere İbn Hurdazbih (ö. 912), Taberî (ö.923), Mesudî (10. asır), İbnu'l-Fakîh (10. asır), İbn Havkal (10. asır), İdrisî (12. asır) gibi müellifler ve *Hudûdu'l-Âlem* adlı eser konuyla ilgili olarak yararlanılan çalışmalar olmuştur.

Gelibolu ve Çanakkale boğazı ile ilgili sabık çalışmalara bakıldığında, söz konusu yerlerle ilgili Antikçağ, Bizans ve Osmanlı dönemleri ve isimlendirmeleri ile ilgili bilgiler verildiği görülür. Bununla beraber biri dışında Arap kaynaklarının ve hassaten Memlûk kaynaklarının bölgeye dair isimlendirmesi söz konusu edilmez.²

1 Ramazan Şeşen, *az sayıda* ifadesini kullanır. Bkz. Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998, s. 176, 185.

2 *Kallipolis, Gali-polis, Düsturnâme'de Gelibolu*. Bkz. Feridun Emecen, "Gelibolu", *DİA*, c. 14, İstanbul, 1993, 1-6; Metin Tuncel, "Çanakkale", *DİA*, c.8, İstanbul, 1993, s. 197-199; Besim Darkot *Romania Boğazı, Avido veya Aveo Boğazı, St. George Boğazı* kavramlarının batılılar tarafından kullanıldığını yazar. Ayrıca coğrafyacı İdrisî'nin Boğazlara ve Marmara'ya *İstanbul boğazı* dediğini kaydeder. Bu durumda Darkot, *Halîcu Kostantiniyye* kavramına 'İstanbul Boğazı' anlamını yüklemiş olmaktadır. Ancak Darkot, İdrisî'nin Jaubert çevirisini kullandığından çeviri dilini aktardığını düşünebiliriz. Ayrıca Darkot, aynı müellifin Çanakkale boğazı için *Abidos koyu* kavramını kullandığını belirtir. Bkz. Besim Darkot, "Çanakkale", *İA*, Eskişehir, 1997, c. 3, s. 332.

Memlûk kaynaklarında الخليج القسطنطينيه (*el-Halîcu el-Kostantîniyye*) ve كالي بولي (Kâli Boli) kavramları kullanılmıştır. Bu meyanda İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâb el-Coğrafyasında Halîcu Kostantîniyye* kavramını zikreder. Ancak bu halicin konumu ile ilgili bir açıklama yapmaz. Söz konusu kavramı, *Bahru Rûm* (Akdeniz) ve *Bahru Nîtaş* (Karadeniz) dolayısıyla anar.³ Tarihçi el-Himyerî, söz konusu kavramı kullanan müelliflerden birisidir. Karadeniz'in *Halîcu Kostantîniyye* vasıtası ile Akdeniz'e döküldüğünü, *halîcin* ağzının *Bahr eş-Şâm'dan* (Akdeniz) sonra başladığını belirtir. Burasının uzunluğunun 350 mil ya da daha az olduğunu belirterek uzun bir mesafeye işaret eder. Emevîler döneminde Mesleme bin Abdülmelik'in gerçekleştirdiği İstanbul Seferini (716-718) anlatırken bazı tasvirlerde bulunur; Akdeniz'den sonra *halîcin* ağzı başlar dedikten sonra dağları, çeşmesi ve akarsuyu olan bir yerde konakladıklarını, orada bir burç da olduğunu belirtir.⁴ Sadece bu ifadelere bakarak konakladıkları yeri tahmin etmek güçtür. Bununla beraber Çanakkale Boğazı hattında, günümüz şehir merkezi ve çevresi de dâhil olmak üzere tasvire yakın yerler bulunmaktadır.

Müellif el-Ömerî'de de *Halîcu Kostantîniyye* kavramı görülmektedir. İslam ordularının Anadolu akınları ve Anadolu'daki Türk ülkesi bahsi münasebetiyle söz konusu ifade geçer.⁵ el-Ömerî, *el-Memâlik* ve *et-Tarif* isimli eserlerinde, Türklerin Anadolu'da elinde bulundurduğu yerleri sayarken Gelibolu ifadesini kullanmaz.⁶ Bunun sebebi, Türklerin henüz Rumeli'ne geçmemesi ve dolayısıyla Gelibolu'nun Türk ülkesi olmamasıdır.

1273 Dımaşk doğumlu olan müellif Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâr el-Beşer* adlı eserinde Yunan ülkesini anlatırken *Bahru Kostantîniyye'nin* bir *halic* olduğunu ve *Bahru Kırım* (Karadeniz) ile *Bahr er-Rum* (Akdeniz) arasında bulunduğunu belirtir.⁷ Arapça'da *halic*, körfez, kanal anlamına gelmektedir.⁸ 1290 yılı civarında bugünkü Suriye topraklarında neşet eden İbn el-Verdî, *Bahr er-Rum'un Endülüs ile Halîcu Kostantîniyye* arasında uzandığını belirtir.⁹ Bu ifade, Akdeniz'in kuzeydeki başlangıç noktası için adı geçen *halîcin* yani Çanakkale Boğazı'nı da içine alan su kütlesinin - yolunun esas alındığını göstermektedir.

3 İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâb Bast el-Arz fi el-Tûl ve'l-Arz (Kitâb el-Coğrafya)*, tah. Khavon Bournit Khincs, Tatvân, 1958, s. 102, 117, 140.

4 Ebû Abdullah el-Himyerî, *er-Ravz el-Mî'tar fi Haber el-Aktâr*, yay. İhsan Abbas, Beyrut, 1975, s. 221.

5 İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâliku'l-Ebsar fi Memâliku'l-Ensâr*, 27 cilt, c. III yay. el-Mecmu' el-Sekâfi, Abu Dabi, 2002, s. 289, 406

6 İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-Mustalah eş-Şerîf*, tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut, 1988; Yaşar Yücel, *Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri*, Ankara, 1980, 197-198.

7 İmâdeddin Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâr el-Beşer*, 4 cilt, c.I, yay. Matbaatu Hüseyinyetu Mısırî, yılı yok, s. 84.

8 Rûhî el-Baalbekî, *El-Mevrid Kâmûs Arabî-İngilizî*, Beyrut, 2003; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995.

9 Ömer bin Muzaffer İbn el-Verdî, *Haridet el-Acaîb ve Feridet el-Garâib*, tah. Enver Mahmud Zenâtî, Kahire, 2008, s. 29.

Söz konusu kavram *Tarihu İbn Haldun*'da muhtelif yerlerde geçer. Haçlıların *Halîcu Kostantiniyye*'yi aşarak Anadolu'ya geçtiği belirtilir.¹⁰ Haçlı orduları İstanbul Boğazı'ndan ziyade Çanakkale ve Marmara Denizi üzerinde Anadolu'ya geçtiğine göre kavramın taşıdığı anlam anlaşılabilir. Yine İbn Haldun *Halîcu Kostantiniyye* kavramını Karadeniz'den Akdeniz'e kadar uzanan su kütlesi - yolu anlamında ele almaktadır.¹¹ Nitekim bu kullanım, Memlûk çağı müelliflerinin mezkûr kavrama yüklediği ortak anlamdır.

Memlûk tarihçileri içinde Kalkaşandî önemli bir simadır. 1355 ila 1418 yılları arasında yaşamıştır. Memlûk idarî kademelerinde görev yapmıştır. 1389 yılında tarihçi el-Ömerî'nin yanında Divan el-İnşâ'da görev almıştır. İnşâ (sekreterlik) sanatı hakkında araştırmalar yapmış ve bilgisini arttırmıştır.¹² İbn Hurdazbih'in *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*'inden, el-Ömerî'nin *el-Mesâlik el-Ebsâr* ile *et-Ta'rif* isimli eserlerinden, Ebu'l-Fidâ'nın *Takvim el-Buldân*'ından, Takiyüddin Abdurrahman bin Nâzîrî'l-Ceyş'in *Teksif et-Ta'rif*' isimli eserinden yararlanmıştır. Bu sebeple o, konu ile ilgili olarak kendisinden önceki birikimi aksettirir. Kalkaşandî, *Bilâd er-Rum* (Anadolu) *Müslümanların elinde olup Halîcu Kostantiniyye'nin doğusundadır. Burası ile Ermeniyye arasında yer alır. Şimdi derbendler ülkesi olarak bilinir... bu ülke* (Anadolu), *batıda Halîcu Kostantiniyye ile beraber Bahr er-Rum* (Akdeniz) ve *Bahr el-Kırım* (Karadeniz) ile çevrilir. *Güneyde Bilâd eş-Şam* (Suriye) ve *el-Cezire* (Mezopotamya), *doğuda Ermeniyye* (Kilikya - Çukurova), *kuzeyde Bilâd el-Gürc* (Gürcü ülkesi) ve *Bahr el-Kırım ile çevrilir*.¹³ Yine (Anadolu), *Bahr el-Kırım ve Halîcu Kostantiniyye arasında yer alır. Doğuda Bahru Nitaş şeklinde isimlendirilen Bahr el-Kırım ile biter. Batıda Halîcu Kostantiniyye'ye kadardır. Kostantiniyye ile son bulur. Güneyde Bahru Şâmî ile nihayetlenen Ermeni ülkesi olan Leon ülkesi ile sonlanır.. Velhasıl bu ülke doğuda Ermeniyye sınırının batısından ve Bilâd el-Cezire'nin kuzeyinden başlar. Batıda Bahr er-Rum'a kadar gider. Bu deniz* (Bahr er-Rum - Akdeniz) *güneyden Halîcu Kostantiniyye'ye kadar uzanır.. Bahr el-Kırım ile buluşur*.¹⁴ Kalkaşandî başka bahislerde de bu kavramı kullanır; Mısır'dan Karadeniz'e ve ötesine gitmek için kara ve deniz yolu olduğunu söyledikten sonra deniz yolunun İskenderiye ve Dimyat limanından başlayarak *Bahr er-Rum*'u aştığını ve *Halîcu Kostantiniyye'ye* vardığını, oradan da *Bahru Kırım* olarak bilinen *Bahru Nitaş'a* ve sonra da *Bahr el-Azak* (Azak Denizi) olarak bilinen *Bahru Mânitaş'a* (Karadeniz) ulaştığını belirtir.¹⁵

10 İbn Haldun, *Tarihu İbn Haldun*, c.I, yay. Halil Şehâde, Beyrut, 1988, s. 83, 93, 94; c. II, s. 220, 221, 272, 277, 338; c.III, s. 268; c.V, s. 4, 23, 187.

11 İbn Haldun, *Tarihu İbn Haldun*, c.I, s. 59.

12 Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 205-206.

13 Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî, *Subh el-Aşâ fi Sinâat el-İnşâ*, 14 cilt, c. V, yay. Muhammed Abdurrahul İbrahim, Kahire, 1913-1920, s. 338.

14 Kalkaşandî, *Subh el-Aşâ fi Sinâat el-İnşâ*, c.V, s. 339.

15 Kalkaşandî, *Subh el-Aşâ fi Sinâat el-İnşâ*, c.IV, s. 467.

Kalkaşandî, Osmanoğlu'nu andığı bir başka yerde, Osmanlıların topraklarını *Halîcu Kostantîniyye*'ye kadar genişlettiklerini,¹⁶ *Halîcu Kostantîniyye*'nin *Bahru Nîtaş* (Karadeniz) ile komşu¹⁷ olduğunu belirtir. Kalkaşandî'de çok net olarak gördüğümüz bu ifadelerde, *Halîcu Kostantîniyye* kavramı bugünkü Marmara Denizi ile beraber İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını içermektedir. Anadolu'nun buranın doğusunda olduğu belirtilmekte, Akdeniz'in güneyden uzanarak burası ve Karadeniz ile birleştiği, Akdeniz'den Karadeniz'e geçiş sağlandığı ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere Ortaçağ'da umumiyetle, Karadeniz ile Ege Denizi'ni birbirine bağlayan su yolu yekten bir körfez gibi görünmektedir. Bir deniz ve iki boğaz olarak tasnif edilmemektedir. Mesafenin uzaklığı ve coğrafyanın yabancılığı, arasında bulunduğu denizler içinde küçük kalması bu anlayışa sebep teşkil etmekte, dönemin müellifleri ayrıntıları hesaba katmamaktadır.¹⁸ Nitekim İbn Havkal (10. asır), *Sûretu'l-Arz* isimli eserinde bütün *Bahr er-Rum* için, *kısaca anlatımla Okyanusun bir körfezi gibidir* demektedir.¹⁹

1179 Anadolu doğumlu olan Yakut el-Hamavî, Memlûkler dönemine yakın tarihçi ve coğrafyacıardan birisidir. Konumuz ile ilgili olarak *İstanbul'un doğudan ve kuzeyden olmak üzere iki yönden çevrelenen bir halîci vardır. Batı ve güney yönünde kara bulunmaktadır*²⁰ demektedir. Eserini maddeler halinde kaleme almış olan el-Hamavî, *halîc* maddesi için muhtelif mekânlar anmakta, ayrıca *Kostantîniyye'nin altındaki deniz* karşılığını vermektedir.²¹ Böylece el-Hamavî, *halîc* kavramı ile söz konusu su kütesini ifade etmektedir.

Müellifi bilinmeyen *Hudûdu'l-Âlem* isimli eserde Hindistan Körfezi, *Halîcu Hindî* olarak isimlendirilir. Aynı şekilde eser *Halîcu Kostantîniyye* kavramını kullanmakta, ırmağa benzettiği bu halîcin Cebelitarık'la beraber Akdeniz'in iki halicinden biri olduğunu belirtmektedir. *Hudûdu'l-Âlem*'deki bu kullanım *halîc* kelimesine daha ziyade boğaz, kanal anlamı yüklemektedir. Ayrıca eserde bu halîcin Akdeniz'i *Gürziyan* denizine (Karadeniz) bağladığı ifade edilmektedir.²²

16 Kalkaşandî, *Subh el-Aşâ fi Sînâat el-İnşâ*, c.VIII, s.15.

17 Kalkaşandî, *Subh el-Aşâ fi Sînâat el-İnşâ*, c.V, s. 354.

18 Ortaçağ'da Avrupa'da coğrafi ad verme bakımından bir takım değişiklikler ve hatta hatalar olduğu, umumî olarak İstanbul Boğazı'na verilen isimlerin Çanakkale Boğazı için de sık sık kullanıldığı belirtilir. Bkz., Darkot, "Çanakkale", s. 332. Nitekim bu bilgi, konumuza dair Ortaçağ Arap kaynakları için de geçerlidir. 18 Mart Üniversitesi coğrafya bölümünde misafir öğretim üyesi konumunda bulunan Suriye vatandaşı Salem Khalaf'a söz konusu kavramla ilgili tespitimizi ifade ettik. Kaynakları kendisi ile paylaştık. Sayın Khalaf, şahsı için de yeni olan bu coğrafi tanımlamayı doğru bulmuş ve katkı sağlamıştır. Bu münasebetle Sayın Khalaf'a teşekkür ederiz.

19 İbn Havkal'dan naklen bkz., Murat Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul, 2002, s. 354.

20 Şihabeddin Yakut el-Hamavî, *Mu'cem el-Buldân*, 5 cilt, c. IV, Beyrut, 1977, s. 347.

21 el-Hamavî, *Mu'cem el-Buldân*, c. II, s. 386.

22 *Hudûdu'l-Âlem*, 372/ 982-83 yıllarında kaleme alınmıştır. Bkz. *Hudûdu'l-Âlem*, İngilizceden çev., Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul, 2008, s. XV, 5.

Söz konusu su kütlesi, coğrafyacı Mesudî'nin (10. asır) *Mürûc ez-Zeheb* adlı eserinde de *el-Halîc* olarak isimlendirilmektedir. Aynı eserde *Halîcu Kostantîniyye* kavramı geçmekte, *Bahru Nîtaş'tan* (Karadeniz) *yarılıp çıkararak Bahr er-Rum'a* (Akdeniz) *vardığı* belirtilmektedir.²³ Yine Mesudî Pontus Denizi'ni (Karadeniz) anlatırken bu denizin *Halîcu Kostantîniyye* yolu ile *Bahr er-Rum'a* açıldığını belirtir.²⁴ Mesudî ve diğerleri gibi, meşhur tarihçi Taberî de 166/782-783 yılından bahsederken *Halîcu Kostantîniyye* kavramını kullanır.²⁵

İbnu'l-Fakîh (10. asır), *Kitâbu'l-Buldân* isimli eserinde yedi iklimden biri olarak andığı *Kostantîniyye*'yi anlatırken *Rum bölgesi ve kuzeyde Hazar'ı içine alan bölgedir* demektedir. Bu durumda *Kostantîniyye* kavramının Arap havzasında nadir de olsa İstanbul'dan daha geniş bir alanı ifade ettiğini ve düşük bir ihtimalle bu sebeple *Halîcu Kostantîniyye* ifadesinin geniş anlamlı bir kullanım sahası bulduğunu düşünebiliriz. Ayrıca İbnu'l-Fakîh *Halîc* ifadesini, *Kostantîniyye* kavramı olmaksızın da kullanır; *Bahr er-Rum'un sınırlarını verirken, bu deniz Antakya'dan Cezayir'e uzar, oradan Halîc'e yönelir. Buradan Endülüse kadar varır*²⁶ demektedir.

İbn Hurdazbih de yollardan bahsettiği bahiste *Halîcu Kostantîniyye* kavramını kullanır.²⁷ İdrisi, üzerinde durduğumuz bölge ile ilgili olarak ayrıntıya girer ve *Abizos'un* (Abidos²⁸) *Halîcu Kostantîniyye* ağzında olduğunu belirtir.²⁹

Halîcu Kostantîniyye kavramını zikreden Memlûk müelliflerinden bir diğeri de İbn Kesîr'dir. *el-Bidâye ve'n-Nihâye* isimli eserinde *Halîcu Kostantîniyye*'nin yerini, *Kostantîniyye*'nin (İstanbul) güneyinde olarak ifade eder. Eserde aynı kavram, Emevîlerin 8. asırda Anadolu'ya gerçekleştirdikleri akınlar ve İstanbul kuşatmaları vesilesi ile de zikredilir. Nitekim Mesleme bin Abdülmelik'in İstanbul kuşatmasında, gönderilen yardım kuvvetinin öncelikle *Halîcu Kostantîniyye*'yi aştığı, sonra da Bizans'a yardım eden Bulgarlarla savaştığı ve onları mağlup ettiği anlatılır.³⁰ Bununla beraber İbn Kesîr'in ilgili eserine ait bir çeviride, gelen yardımcı birliklerin İstanbul Boğazı'nı geçerek savaştığı ifade edilir.³¹ Başka bir çalışmada ise, *halîc* kelimesi tercü-

23 Mesudî'den aktararak Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul, 2002, s. 318.

24 Mesudî'den aktararak Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, s. 326.

25 Taberî, *Tarih er-Rusûl ve'l-Mulûk*, 11 cilt, c.VIII, yay. Dâr el-Terâs, Beyrut, 1967, s. 154.

26 İbnu'l-Fakîh'ten naklen bkz., Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, s. 296.

27 İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, yay., M.J. de Goaje, Leyden, 1889, s. 100, 103.

28 *Kadîm çağda bu kıyuların en mârif şehri*. Bkz. Darkot, "Çanakkale", s. 332. Çanakkale Boğazı'nda Nara Burnu'nun biraz doğusunda yer alır. Çanakkale merkezin hemen yakınındadır.

29 Şerif Ebu'l-Hasan el-İdrisi, *Nuzhet el-Müştak fi İhtirak el-Âfâk*, 2 cilt, c.II, yay. Âlim el-Kütüb, Beyrut, 1988, s. 810.

30 İmâdeddin İsmail bin Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'l-Nihâye*, c.I, tah. Ali Şîri, Beyrut, 1988, s. 26; c.IX, s. 99, 208.

31 İmâdeddin İsmail bin Ömer İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, c.IX, İstanbul, 1995, s. 298.

me edilmeyerek aynı haliyle yazılmıştır.³² Bu durumda *Halîcu Kostantîniyye* kavramına anlam yüklemekte güçlük çekildiği görülmektedir. Aynı güçlüğü, İdrîsî coğrafyasına ait yukarıda zikredilen çevirinin yaşadığı da anlaşılmaktadır.

Memlûk tarihçisi Nuveyrî (ö. 1332), Akdeniz'in iki halicinden biri olarak *Halîcu Kostantîniyye*'yi zikreder. Haçlı Alman İmparatorunun *Halîcu Kostantîniyye*'yi geçerek *Arzu Bilâd el-İslâm*'a (İslâm ülkelerinin toprakları) geçtiğini belirtir.³³ Ayrıca Nuveyrî'de, *Şarkî Halîcu Kostantîniyye* kavram geçer³⁴ ki 'Halîcu Kostantîniyye'nin doğusu' anlamına gelip gördüğümüz kaynaklarda sık kullanılan bir terkiptir.

Memlûk çağında müellif İbn Hacer el-Askalanî, Osmanlı'yı anlattığı bahiste mezkûr kavramı zikreder.³⁵ Tarihçi İbn Tagribirdi, 164/ 780-781 Arap seferinden bahsederken Anadolu'da pek çok kale alındığını *Halîcu Kostantîniyye*'ye kadar gidildiğini anlatır.³⁶

Çalışmamızda günümüz Gelibolusunu karşılayan *Kâli Boli* kavramını üç Memlûk müellifinde tespit ettik. Bu meyanda İbn Arabşah (ö. 1450), Osmanlılarda Süleyman Şah'ın Bizanslılarla anlaşacağını, Bizanslılardan Süleyman Şah'a iki boğazdan geçilerek yardım getirileceğini belirtir. Müellif denizler arasında geçiş için bu iki boğazın olmazsa olmaz olduğu belirtir. Kendi döneminde artık Gelibolu Boğazının (*seğru Kâli Boli*) Müslüman gemicilerin elinde olduğunu, İstanbul Boğazının (*Seğru İstanbul*) ise hâlâ Hristiyanların elinde bulunduğunu ifade eder.³⁷ Sehâvî (ö.1497), adı geçen kavramı anar ve *Kâli Boli'nin Halîcu Kostantîniyye'nin önemli bir yeri olduğunu* söyler. Ardından Osmanlıların burayı ele geçirdiğini belirtir.³⁸ Makrîzî (ö. 1441) *es-Sulûk* isimli eserinde *Medinetu Kâli Boli* ifadesini, Osmanlı Sultanı II. Murad dönemi ile ilgili olarak anar. Hemen devamında da 'Gelibolu'dan geçmek' anlamında bir

32 Khanoglan Hacıyev, *Mesleme b. Abdülmelik: Hayatı, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 51. Tezden, söz konusu İstanbul kuşatmasına dair ayrıntılı bilgi edindik. Burada Arap kaynakları mukayeseli olarak kullanılmıştır. *The Cambridge History of İslâm*'da, *Mesleme* kuvvetlerinin 54/ 674 yılında Bizans üzerine sefere başladığı, Kapıdağı (*Cyzicus*) Yarımadasında kışladıktan sonra saldırıya geçtiği yazar ancak söz konusu yarımadaya intikal edilen boğaz ya da bölge herhangi bir kaynak atfı ile anılmaz. Bkz., Laura Veccia Vaglieri, "The Patriarchal and Umayyad Caliphates", *The Cambridge History of İslam*, c. IA, Cambridge, 2008, s. 79-80.

33 Ahmed bin Abdulvahhab en-Nuveyrî, *Nihâyet'ul-Erab fi Fünûn el-Edeb*, c.I, yay. Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâik el-Kavmiyye, Kahire, 1992, s. 235; c. XXVIII, s. 422.

34 en-Nuveyrî, *Nihâyet'ul-Erab fi Fünûn el-Edeb*, c.XXIII, s. 199.

35 İbn Hacer el-Askalanî, *İnbâ el-Gumr bi-Ebnâ el-Umr*, 4 cilt, c.I, yay. Hasan Habeşi, Kahire, 1969, s. 485.

36 Cemâleddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf İbn Tagribirdi, *en-Nucûm ez-Zâhire fi Mulûk Mısr ve'l-Kâhire*, 16 cilt, c. II, yay. Dâru'l-Kütübî'l-Mısrıyye, Kahire, 1929-1956, s. 47.

37 İbn Arabşah, *Acâib el-Makûr fi Ahbâr Teymur*, Kalkûta baskısı, Kalkûta, 1817, s. 274.

38 Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, es-Sehâvî, *ed-Dav' el-Lâmi'*, 12 cilt, c.XI, yay. Dâru Mektebetu'l-Hayat, Beyrut, 1992, s. 149

ifade kullanır.³⁹ Yine aynı eserde, fetret döneminde Yıldırım Bayezid'in oğullarından Süleyman'ın Edirne ve *Kâli Boli*'ye sahip olduğu bilgisini verir.⁴⁰ İslam hükümdarlarını saydığı bahiste yine II. Murad'ı *sahibu Bursa ve Kâli Boli* olarak anar.⁴¹

İbn Arabşah'ın *seğru Kâli Boli* ve *Seğru İstanbul* kullanımları, diğer müelliflerde olmayan bir özelliktir. رَغْت, رَغْتْ kelimeleri, koy, küçük körfez; gedik, yarık, geçit anlamlarına gelmektedir.⁴² Bu ifadeleriyle İbn Arabşah, iki boğazı ayrı ayrı ele alarak, *Halîcu Kostantuniyye* kavramı içine yerleştirmez. Böylece günümüz bilgisi ve kullanımına yakın bir kullanım sergilemiş olur.

Makrîzî, *Medinetu Kâli Boli* ve *sahibu Bursa ve Kâli Boli ifadeleri* ile Gelibolu'nun bir yerleşim yeri olduğunu ifade ederek farklı bir bilginin ve kullanımın sahibi olur. Gerçekten Gelibolu o dönemde bölgenin en önemli yerleşim yerlerinden biriydi.⁴³ Aynı zamanda Makrîzî, Sultan II. Murad için *sahibu Bursa ve Kâli Boli* diyerek Osmanlı ülkesinin Anadolu yakasında Bursa'ya, Rumeli yakasında Gelibolu'ya ayrı bir önem atfeder.⁴⁴

Halîcu Kostantuniyye kavramı gerek Memlûk kaynaklarının gerekse önceki İslam kaynaklarının kullandığı bir kavramdır. Kuşkusuz Memlûk tarih ve coğrafya yazarları, söz konusu kavramı seleflerinden öğrendiler. Bunun sonucu olarak Akdeniz ile Karadeniz arasındaki su kütesini ifade etmek için söz konusu kavramı kullandılar. Mesafenin uzaklığı ve coğrafya bilgisinin yetersizliği dolayısıyla coğrafi ayrıntıları dikkate almadılar. Bu durum Ortaçağ Avrupa'sı için de geçerlidir. Sözü edilen sebeplerin yanı sıra, mezkûr su kütesi ile ilgili olarak ayrıntı verme ihtiyacı duyulmaması, mevzu bahis kavramın kullanımının Memlûk çağında da devam etmesine etki etmiştir. Üzerinde durduğumuz bölge ile ilgili olarak Himyerî, İbn Arabşah, Makrîzî, İbn Kesîr ve Sehavî gibi müverrihler genel bilginin dışına çıkmış ve özel bilgiler vermişlerdir. Kavrama dair bahislerde müellifler genel olarak, Akdeniz ile Karadeniz'i birbirine bağladığı, Akdeniz'le beraber Anadolu'nun batı sınırını teşkil ettiği, kaç mil olduğu, kaç günde geçilebileceği gibi hususlar üzerinde dururlar.

39 Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk li-Ma'rîfet Duvel el-Mulûk*, 8 cilt, c.VII, tah. Muhammed Abdülkadir A'tâ, Beyrut, 1997, s. 332.

40 Makrîzî, *es-Sulûk*, c.VII, s. 175.

41 Makrîzî, *es-Sulûk*, c. VII, s. 324.

42 İbn Arabşah'ın *Acâib el-Makdûr* isimli eseri Türkçe'ye çevrilmiş ve Ortaçağ Tarihçiliği adına önemli bir hizmet ifa edilmiştir. Söz konusu tercümede, ilgili kelime boğaz ve körfez anlamları verilerek çevrilmiştir. Bkz. İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul, 2012, s. 312. Biz 'boğaz' anlamı ile çevirdik.

43 Gelibolu bilgisi için bkz., Wilhelm Von Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara, 2000, s. 295, 312.

44 Makrîzî, *Kâli Boli* ifadesi ile Rumeli'ni de kastediyor olabilir.

Kavramın yabancı dile çevirisinde müşkilat görülmektedir. 'İstanbul Boğazı', 'İstanbul Körfezi' gibi 'iki kelimeli' çeviriler kavramın karşılığı olamamaktadır. Bu münasebetle kavramın Ortaçağ Arap kaynakları çerçevesinde açıklamalı olarak zikredilmesi gerekmektedir. Çalışmamızda ele aldığımız diğer bir kavram *Kâli Boli* idi. Söz konusu kavramın kullanımına dair üç Memlûk kaynağından misaller verdik. Müelliflerin *Kâli Boli* kavramını, günümüz Gelibolu yarımadasını ve yerleşimini içeren manalarda kullandığı görülmektedir.

Kaynakça

- Ağarı, Murat, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul, 2002.
- el-Baalbekî, Rûhî, *El-Mevrid-Kâmûs Arabî-İngilizî*, Beyrut, 2003.
- Darkot, Besim, "Çanakale", *İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir, 1997, c. 3, s. 331-340.
- Ebu'l-Fida, İmâdeddin, *el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer*, yay. Matbaatu Hüseyiniyetu Mısri, Kahire, yılı yok.
- Emecen, Feridun, "Gelibolu", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 14, İstanbul, 1993, s. 1-6.
- Hacıyev, Khanoglan, *Mesleme b. Abdülmelik: Hayatı, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- el-Hamavî, Şihabeddin Yakut, *Mu'cem el-Buldân*, c. IV, Beyrut, 1977.
- Heyd, Wilhelm Von, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara, 2000.
- el-Himyerî, Ebû Abdullah, *er-Ravz el-Mûtar fî Haber el-Aktâr*, yay. İhsan Abbas, Beyrut, 1975.
- Hudûdu'l-Âlem*, İngilizceden çev., Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul, 2008.
- İbn Arabşah, *Acâib el-Makdûr fî Ahbâr Teymur*, Kalkûta baskısı, Kalkûta, 1817.
- İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul, 2012.
- İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ el-Gumr bi-Ebnâ el-Umr*, yay. Hasan Habêşi, Kahire, 1969.
- İbn Haldun, *Tarihu İbn Haldun*, yay. Halil Şehâde, Beyrut, 1988.
- İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, yay., M.J. de Goaje, Leiden, 1889.
- İbn Kesir, İmâdeddin İsmail bin Ömer, *el-Bidâye ve'l-Nihâye*, tah. Ali Şîri, Beyrut, 1988.
- İbn Kesir, İmâdeddin İsmail bin Ömer, *Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, c.9, İstanbul, 1995.
- İbn Tagribirdi, Cemâleddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf, *en-Nucûm ez-Zâhire fî Mulûk Mısır ve'z-Zâhire*, c.I-XII, yay. Dâru'l-Kütübi'l-Mısıryye, Kahire, 1929-1956.
- İbn el-Verdî, Ömer bin Muzaffer, *Harîdet el-Acaib ve Ferîdet el-Garâib*, tah. Enver Mahmud Zenâtî, Kahire, 2008.
- el-İdrisî Şerif Ebu'l-Hasan, *Nuzhet el-Müştak fî İhtirak el-Âfâk*, yay. Âlim el-Kütüb, Beyrut, 1988.
- el-Kalkaşandî, Ahmed b. Ali, *Subh el-Aşâ fî Sinâat el-İnşâ*, yay. Muhammed Abdurrasul İbrahim, Kahire, 1913-1920.
- el-Mağribî, İbn Saïd, *Kitâb Bast el-Arz fî el-Tûl ve'l-Arz (Kitâb el-Coğrafya)*, tah. Khavon Bournit Khincs, Tatvân, 1958.
- el-Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk li-Ma'rifet Duvel el-Mulûk*, tah. Muhammed Abdülkadir A'tâ, Beyrut, 1997.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995.

- en-Nuveyrî, Ahmed bin Abdulvahhab, *Nihâyet'ul-Erab fî Fünûn el-Edeb*, yay. Dâru'l- Kütüb ve'l- Vesâik el-Kavmiyye, Kahire, 1992.
- el-Ömerî, İbn Fazlullah, *Mesâliku'l-Ebsar fî Memâliku'l-Ensâr*, yay. el-Mecmu' el-Sekâfî, Abu Dabi, 2002.
- el-Ömerî, İbn Fazlullah, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalah eş-Şerîf*, tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut, 1988.
- es-Sehâvî, Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav' el-Lâmi'*, yay. Dâru Mektebetu'l-Hayat, Beyrut, 1992.
- Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998.
- Taberî, *Tarih er-Rusûl ve'l-Mulûk*, 11 cilt, yay. Dâr el-Terâs, c.VIII, Beyrut, 1967.
- Tuncel, Metin, "Çanakkale", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.8, İstanbul, 1993, s. 197-199.
- Vaglieri, Laura Veccia, "The Patriarchal and Umayyad Caliphates", *The Cambridge History of İslam*, c. IA, Cambridge, 2008.
- Yücel, Yaşar, *Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri*, Ankara, 1980.

